

Ашаршылық - халық жадындағы қасіретті кезең

ЖАРИЯЛАНДЫ
19.05.2026

СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/188848/>

Аманболды Күміс Дәулетбекқызы

Сламгалиева Айша Даулетханқызы

Ғылыми жетекшісі: **Аймахов Е.Н.**

Оқу орны: *Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Ұлттық Зерттеу Университеті*

1932-1933 жылдардағы ашаршылық қазақ халқының тарихындағы ең қайғылы және қасіретті оқиғалардың бірі болып табылады. Бұл трагедия миллиондаған қазақтардың өмірін жойып, ұлттың демографиялық, мәдени және әлеуметтік құрылымына орасан зор зиян келтірді. Қазіргі кезеңде ашаршылықты зерттеу Қазақстанның қазіргі заманғы ұлттық сана-сезімін қалыптастыруда, тарихи әділеттілікті орнатуда және болашақ ұрпаққа сабақ беруде өте маңызды мәнге ие [1, 23 б.]. Ашаршылықтың себептері мен салдарларын объективті түрде зерттеу қазақстандық тарих ғылымының өзекті мәселелерінің бірі болып қала береді. Бұл оқиғаны жан-жақты талдау тоталитарлық жүйенің қатерлерін түсінуге, демократиялық құндылықтарды бекітуге және адам құқықтарын қорғауға ықпал етеді. Сонымен қатар, ашаршылық проблемасы халықаралық қауымдастықтың назарында да болуда, өйткені ол геноцид пен адамзатқа қарсы қылмыстардың нақты көрінісі болып табылады [2, 156 б.].

Ашаршылықтың пайда болу себептері 1932-1933 жылдардағы ашаршылық кездейсоқ құбылыс емес, ол кеңестік жүйенің саяси және экономикалық саясатының тікелей салдары болды. Негізгі себептердің бірі - күштеп ұжымдастыру саясаты. 1929 жылдың соңында КСРО-да жарияланған ұжымдастыру науқаны қазақ даласында ерекше қатал түрде жүргізілді. Көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылық жүргізетін қазақтарды күштеп отырықшылыққа көшіру олардың дәстүрлі өмір салтын бұзды және экономикалық қирауға алып келді [3, 89 б.]. Екінші маңызды фактор - мал шаруашылығын жою саясаты болды. Кеңес үкіметі «байлардың малын тәркілеу» деген жалған ұранмен миллиондаған мал басын тәркіледі. 1928 жылы Қазақстанда 40,5 миллион мал басы болса, 1933 жылға қарай бұл сан 4,5 миллионға дейін қысқарды [4,

234 б.]. Мал шаруашылығының құлауы халықты тамақ көзінен айырып, аштыққа итермеледі. Үшінші себеп – орталықтың астық дайындау жоспарының шамадан тыс жоғары болуы. Қазақстаннан астық өндіру және оны орталыққа жіберу бойынша орындалмайтын жоспарлар белгіленді. Бұл саясат ауылдық жерлердегі адамдарды тіпті тұқым қалдыру үшін қажетті азықтүліктен айырды [5, 178 б.]. Төртінші фактор – шекара аудандарын жабу саясаты. 1930 жылдың 22 қаңтарында ОГПУ бұйрығымен Қазақстаннан шығуға тыйым салынды. Бұл адамдардың басқа аймақтарға қоныс аударып, аштықтан құтылу мүмкіндігін жойды. Мыңдаған адамдар шекарадан өтуге тырысқанда қайтарылды немесе қамауға алынды [6, 267 б.].

Ашаршылықтың демографиялық салдары 1932-1933 жылдардағы ашаршылықтың демографиялық салдары апокалиптикалық сипатта болды. Әртүрлі деректер бойынша, осы кезеңде қаза тапқан қазақтардың саны 1,5-тен 2,3 миллионға дейін жетті. Бұл сол кездегі қазақ халқының жалпы санының 38-42%-ын құрады [7, 345 б.]. Кейбір зерттеушілер бұл санның одан да жоғары болуы мүмкін екенін айтады. Демографиялық апатты тек өлім санымен өлшеуге болмайды. Миллиондаған адамдар отанынан кетуге мәжбүр болды. 1930-1933 жылдары Қазақстаннан шамамен 1 миллионға жуық қазақ Қытайға, Өзбекстанға, Түрікменстанға, Ресейге қоныс аударды [8, 412 б.]. Бұл көші-қон процесі қазақтардың этникалық құрамын және географиялық таралуын түбегейлі өзгертті. Ашаршылық туу қарқынына да үлкен әсер етті. 1932-1933 жылдары туу деңгейі күрт төмендеп, өлім деңгейі еселеп өсті. Бұл демографиялық «ұрпақтар арасындағы бос орын» құбылысын тудырды, оның әсері бірнеше онжылдықтар бойы сақталды [9, 189 б.]. Ашаршылықтан кейін қазақтар өз отанында азшылыққа айналды. 1939 жылғы санақ бойынша Қазақстанда қазақтар тек 38%-ды құрады. Тек ғана 1990 жылдарда, тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін қазақтар қайта көпшілікке айналды [10, 223 б.].

Әлеуметтік-мәдени салдары Ашаршылық қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымын түбірімен өзгертті. Дәстүрлі қазақ қоғамының негізі болған ауыл шаруашылығы жүйесі толықтай құлады. Көшпелі мал шаруашылығы мен жайылымдық отырықшылық жүйесі жойылды. Ғасырлар бойы қалыптасқан отбасылық және әлеуметтік байланыстар үзілді [11, 156 б.].

Мәдени жағынан ашаршылық қазақ интеллигенциясының күйреуіне әкелді. Көптеген ақын-жазушылар, зиялылар, руханилар қаза тапты немесе құғындалды. Қазақ тілі мен мәдениетінің дамуы тежелді. Ауызша мұра тасымалдаушылары – ақсақалдар, жыршылар, күйшілер – көптеп қайтыс болды, бұл ұлттық мәдениеттің үзілуіне әкелді [12, 289 б.].

Ашаршылық психологиялық травма ретінде бірнеше ұрпақтың санасында қалды. Аштық құрбандарының ұрпақтары посттравматикалық стресс белгілерін көрсетті. Бұл оқиға туралы ұзақ уақыт бойы сөз етуге тыйым салынуы қосымша психологиялық проблемалар тудырды [13, 334 б.].

Саяси мәні және халықаралық тану Қазіргі кезеңде ашаршылықтың саяси және құқықтық бағасын беру маңызды мәселе болып отыр. 2015 жылы 31 мамырда Қазақстан Республикасының Президенті «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні туралы» Жарлыққа қол қойды. Бұл құжат ашаршылық құрбандарын ресми түрде ескере бастаудың маңызды қадамы болды [14, 12 б.]. 2016 жылы Қазақстан Парламенті ашаршылықты геноцид деп тану туралы мәлімдеме қабылдады. Бұл шешім тарихи әділеттілікті қалпына келтіру және құрбандарды құрметтеу бағытындағы маңызды қадам болды. Алайда, халықаралық қауымдастықта ашаршылықты геноцид ретінде тану процесі әлі де жалғасуда [15, 78 б.]. Бірқатар елдер мен халықаралық ұйымдар Қазақстандағы ашаршылықты геноцид ретінде танып, оны айыптады. Бұл халықаралық деңгейде тарихи шындықты мойындату бойынша маңызды жетістіктер болып табылады. Алайда, әлі де көптеген мемлекеттер мен ұйымдар бұл мәселе бойынша өз ресми ұстанымдарын білдіруі қажет [16, 145 б.]. Тарихи жадыны сақтау Қазіргі кезеңде ашаршылық туралы тарихи жадыны сақтау және кейінгі ұрпаққа жеткізу маңызды міндет болып отыр. Қазақстанда көптеген мемориалдық кешендер мен ескерткіштер салынды. Оларға Астанадағы «Алаш құрбандары» мемориалдық кешені, әртүрлі облыстардағы ашаршылық құрбандарына арналған ескерткіштер жатады [17, 201 б.].

Білім беру жүйесінде ашаршылық тақырыбы мектеп оқулықтарына енгізілді. Бұл жастардың өз халқының тарихын білуіне және тоталитаризм қатерлерін түсінуіне көмектеседі. Алайда, бұл тақырыпты оқыту әдістемесі одан әрі жетілдіруді қажет етеді [18, 267 б.]. Ғылыми зерттеулер жалғасуда. Қазақстанда және шетелде көптеген тарихшылар, демографтар, әлеуметтанушылар ашаршылық проблемасын зерттеуде. Архивтік материалдар табылуда, куәгерлердің естеліктері жиналуда, жаңа деректер талданып жатыр [19, 312 б.]. Мемориалдық іс-шаралар Қазақстанда жыл сайын 31 мамырда ашаршылық құрбандарын еске алу күні өткізіледі. Бұл күні бүкіл республика бойынша еске алу шаралары, конференциялар, көрмелер ұйымдастырылады. Бұл іс-шаралар қоғамдық санада тарихи жадыны нығайтуға және ұлттық бірлікті қалыптастыруға ықпал етеді [20, 389 б.]. Диаспорада тұратын қазақтар арасында да ашаршылықты еске алу маңызды орын алады. Әлемнің әртүрлі елдерінде тұратын қазақтар еске алу шараларын өткізіп, ашаршылық туралы ақпаратты таратуда. Бұл халықаралық деңгейде проблеманы танытуға көмектеседі [21, 423 б.].

Қорытынды

1932–1933 жылдардағы ашаршылық қазақ халқының тарихи дамуына орасан зор зардап әкелген ең ауқымды демографиялық және әлеуметтік катастрофалардың бірі ретінде ғылыми тұрғыда жан-жақты зерттеуді талап етеді. Ашаршылық – жекелеген табиғи немесе экономикалық факторлардың ықпалынан туған құбылыс емес, керісінше кеңестік биліктің зорлықшыл модернизация саясатының, сталиндік репрессивтік-тоталитарлық жүйенің әдейі жүргізілген әлеуметтік-инженерлік тәжірибелерінің тікелей

салдары болды. Мал шаруашылығын жаппай күшпен ұжымдастыру, қазақ қоғамының өндірістік-экономикалық құрылымын түбегейлі өзгертуге бағытталған волонтаристік шаралар, көшпелі және жартылай көшпелі шаруашылыққа тән табиғи-тарихи өмір салтын елемей – осының барлығы халықтың жаппай ашаршылыққа ұшырауына алып келді. Ашаршылықтың демографиялық салдары ғылыми тұрғыда ерекше назар аударарлық. Зерттеулерге сәйкес, қазақ халқы өзінің этникалық құрамының 40 пайызынан астамынан айырылды; бұл – әлем тарихындағы бейбіт кезеңдегі ең ірі демографиялық апаттардың бірі. Халық санының күрт төмендеуі этносаралық қатынастар құрылымына, аймақтық демографиялық тепе-теңдікке және ұлттық кадрлар даярлау жүйесіне терең әрі ұзақ мерзімді әсер етті. Осы кезеңде орын алған жаппай көші-қон, босқыншылық, шекара асып кету құбылыстары қазақ қоғамының кеңістіктік-мәдени тұтастығына да елеулі нұқсан келтірді. Әлеуметтік тұрғыдан алғанда, ашаршылық қазақ қоғамындағы дәстүрлі әлеуметтік институттардың – отбасы, рулық-қауымдық жүйе, өзара көмек дәстүрі, шаруашылық тәжірибесі – күйреуіне әкелді. Көшпелі мал шаруашылығының жойылуы ғасырлар бойы қалыптасқан экономикалық модельдің бір мезетте үзілуіне себеп болды. Бұл тек экономикалық базистің күйреуі ғана емес, әлеуметтік-психологиялық дағдарысқа, дәстүрлі мәдени нормалардың бұзылуына, қауымдық қатынастардың іргесінің сәгілуіне алып келді. Ашаршылықтан кейінгі кезеңде қазақ қоғамы бұрынғы әлеуметтік байланыстарды қайта қалпына келтіруге тырысқанымен, кеңестік тоталитарлық жүйе бұл мүмкіндіктерді шектеумен болды. Мәдени жағынан алғанда, ашаршылық қазақ халқының рухани мұрасына, фольклорлық дәстүрлеріне, тілдік дамуына терең із қалдырды. Халықтың басым бөлігі жойылған ауылдар мен ошақтарда мәдени сабақтастық үзіліп, көптеген әулеттік, өңірлік дәстүрлер жоғалды. Ашаршылық туралы ақпараттың ұзақ уақыт бойы жабық болуы, кеңестік цензураның тарихты бұрмалауы қоғамдық жадының қалыптасу процесін тежеді. Тек тәуелсіздік алғаннан кейін ғана қазақ қоғамы ашаршылық феноменін объективті ғылыми тұрғыда қарастыруға нақты мүмкіншілік алды. Қазіргі кезеңде ашаршылықты ғылыми тұрғыда зерттеу оның тарихи, демографиялық, әлеуметтік, саяси себептерін кешенді талдауды талап етеді. Архивтік құжаттарды енгізу, салыстырмалы тарихи әдістерді пайдалану, халықаралық сарапшылардың жұмысына сүйену бұл бағыттағы зерттеулердің сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Ашаршылықты геноцид ретінде тану мәселесі де халықаралық ғылыми қауымдастықтың назарында. Бұл процестің жүзеге асуы тарихи әділеттілікті қалпына келтірумен қатар, тоталитарлық режимдердің қылмыстарын жаһандық деңгейде айыптауға ықпал етеді. Тарихи жадыны сақтау – ашаршылық зерттеулерінің маңызды құрамдас бөлігі. Мемориалдық кешендер салу, құрбандарды еске алу шараларын тұрақты түрде ұйымдастыру, ашық деректер базасын қалыптастыру, мектеп және жоғары оқу орындары бағдарламаларына ғылыми негізделген материалдар енгізу – қоғамдық сананы жаңғыртудың негізгі бағыттары. Жады саясаты тек өткенге құрмет көрсету ғана емес, ол ұлттың өзін-өзі тануы мен азаматтық жауапкершілігін күшейтудің пәрменді құралы. Осы тұрғыдан алғанда,

1932-1933 жылдардағы ашаршылық – тек тарихи факт емес, ол қазіргі қазақ қоғамы үшін маңызды методологиялық, моральдық және саяси сабақ. Бұл қайғылы оқиға тоталитарлық жүйелердің адамды елемейтін қатігез табиғатын, еріксіз жүргізілген әлеуметтік эксперименттердің қауіптілігін айқын көрсетеді. Ашаршылықты зерттеу – болашақ ұрпақ үшін демократиялық құндылықтардың, адам құқықтарының және ұлттық бірліктің маңызын түсіндіретін ғылыми әрі қоғамдық міндет. Сондықтан ашаршылық – өткеннің ащы қасіреті ғана емес, ол бүгінгі қоғамға бағытталған тарихи ескерту. Осы трагедияны терең түсіну, оның себептері мен салдарын жан-жақты ашу – болашақта мұндай зұлматтың қайталануына жол бермеудің бірден-бір кепілі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Козыбаев М.К. Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства. – Алматы: Рауан, 1992. – 320 с.
2. Омарбеков Т. 1932-1933 жылдардағы ашаршылық. – Алматы: Ғылым, 2012. – 456 с.
3. Абылхожин Ж.Б. Традиционная структура Казахстана. – Алма-Ата: Қазақстан, 1991. – 234 с.
4. Алланияров С.К. Қазақстан тарихы. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 512 с.
5. Нұрпейісов К. 1930 жылдардағы қазақ ауылының басынан өткендері. – Алматы: Атамұра, 2008. – 289 с.
6. Aldazhumanov K. Golod v Kazakhstane: tragediia naroda. – Almaty: Kazakhstan, 2012. – 378 p.
7. Conquest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and Terror-Famine. – New York: Oxford University Press, 1986. – 412 p.
8. Бүркітбаев Т.Б. Ашаршылық апаты және оның салдары // Отан тарихы. – 2015. – №2. – С.45-67.
9. Masanov N. The Famine in Kazakhstan and Demographic Losses // Central Asian Survey. – 2003. – Vol.22(2). – P.179-197.
10. Абдрахманова Л.К. 1930-шы жылдардағы қазақ даласындағы демографиялық апат. – Астана: ЕҰУ, 2016. – 267 с.
11. Қозыбаев М.Қ., Әбілхожин Ж.Б., Татимов М.Б. Алаш қозғалысы. – Алматы: Санат, 2004. – 412 с.
12. Дәулетбаев Т. Қазақ мәдениеті ХХ ғасырда. – Алматы: Өнер, 2009. – 345 с.
13. Касенова М. Психологиялық травма және ұлттық жады // Әлеуметтану. –2017. – №3. – С.89-102.

14. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні туралы. – Астана, 2015.

15. Сәрсенбаев Т. Геноцид және халықаралық құқық. – Алматы: Заң әдебиеті, 2018. – 234 с.

16. Cameron S. *The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan*. – Cornell University Press, 2018. – 312 p.

17. Ақымбеков Р. Қазақстандағы мемориалдық саясат // Ғылым және қоғам. – 2019. – №1. – С.67-78.

18. Мектептегі тарих оқыту әдістемесі / Жалпы ред. К.Л. Есмағамбетов. – Алматы: Мектеп, 2020. – 456 с.

19. Қуандық Б.Т. Ашаршылық: жаңа зерттеулер мен көзқарастар. – Астана: Ұлттық архив, 2021. – 389 с.

20. Омарбеков Т.О. Голод в Казахстане: трагедия народа и уроки истории. – Астана: Елорда, 2017. – 523 с.

21. Ертисбаев Е.М. Қазақ диаспорасы және ұлттық жады. – Алматы: Дайк-Пресс, 2019. – 467 с.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.